

Maria Krauz

Uniwersytet Rzeszowski

ORCID: 0000-0001-8187-9069

KRYTYK I/A RECENZENT – ZNACZENIE POJĘĆ W SŁOWNIKU I W TEKŚCIE

Krytyk i recenzent jako uczestnicy dyskursu krytycznego

Wypowiedzi i materiały krytyczne, recenzje, eseje, szkice, polemiki, teksty, w których prezentowane są i oceniane wytwory pracy twórczej człowieka, budują świat *dyskursu krytycznego*¹, dyskursu rozumianego szeroko jako „całokształt praktyk komunikacyjnych związanych z określoną dziedziną ludzkiej aktywności” [Wojtak 2010: 17]. Teksty takiego dyskursu odnoszą się zarówno do analizy treści ocenianego dzieła, jak i odkrywania istotnych, relewantnych czynników decydujących o wartości interpretowanego wytworu, z uwzględnieniem (w różnym stopniu) wiedzy z zakresu kultury, sztuki, literatury, historii, socjologii i innych dziedzin pokrewnych, szczególnie wówczas, gdy ocena dotyczy dzieła artystycznego.

Przyjmując za Waldemarem Czachurem, że dyskurs to „sposób użycia języka, konglomerat odwołujących się do siebie różnych praktyk językowych i multimodalnych” [Czachur 2020: 11], podkreślić należy rolę podmiotów mówiących w organizacji wiedzy o obiekcie oceny oraz tworzeniu sensów i łączeniu ich z procesami kulturotwórczymi. Krytycy i recenzenci uczestniczą w określonym zdarzeniu komunikacyjnym, a oceniając efekty działalności artystycznej i/lub intelektualnej człowieka, współuczestniczą w tworzeniu, pomnażaniu, kreowaniu współczesnej kultury i życia literackiego. Mając świadomość kształtowania opinii publicznej oraz wiedzę, proponują wyczerpujące, merytoryczne analizy i oceny

¹ Heterogeniczność, złożoność i otwartość kategorii dyskursu prowadzi do wielości terminów. W niniejszym szkicu używany jest ogólny termin *dyskurs krytyczny*, a nie *ocenny*, *ewaluatywny*, czy *opiniotwórczy*, gdyż rolą krytyki jest nie tylko ocena i omówienie dzieła, ale również problematyzowanie utworu oraz uzasadnienie koncepcji czy przywoływanych wartości.

wytworów ludzkiego działania. W związku z tym świadomie wykorzystują różne środki stylistyczne i językowe, aby wzmocnić przekaz krytyczny, udokumentować swoją ocenę, a także zbudować więź z odbiorcą [Pajewska 2009: 292]. Badacze podkreślają fakt, że krytyk powinien snuć refleksje tak, jakby odbiorca osobiście przeżywał opowiadane wątki, co daje mu złudzenie, że sam to przeżywa [Eliot 1972: 331]. Tworząc sensy zbiorowe i nadając formom znaczenia, wybierają takie sposoby argumentacji oraz środki ekspresji, aby ocenić wartość dzieła i skupić uwagę odbiorcy, ponieważ „zamierzeniem krytyka jest wywarcie odpowiedniego wpływu na czytelnika lub widza, wzbudzenie jego zadowolenia i zainteresowania lub niechęci i zaniechania” [Filip 2013: 11].

Zmienia się język refleksji krytycznej, zmieniają się gatunki i style wypowiedzi, ewoluuje rola osób oceniających wytwory artystycznej i intelektualnej działalności człowieka. Autorzy *Słownika pojęć krytyki literackiej* podkreślają, że metody pracy krytyków, ich roli oraz twórczej aktywności różnią się w zależności od czasu, epoki, wiedzy, a także od tego, jakie cele i zadania stawiają sobie twórcy tekstów² [SPKL 2016: 5 i nast.]. Stąd zmieniający się zakres obowiązków krytyka. W drugiej połowie XIX wieku przyjmowano kilka modeli: model krytyka-uczzonego, którego metody oceny oparte były na naukowym rozbiórce dzieła, krytyka-estety – kierującego się w ocenie ku „klasycznej estetyce idealistycznej”, szukającego „powszechnej natury ludzkiej” i „wiecznego piękna”, oraz krytyka-psychologa – próbującego połączyć postulaty naukowości z czynnikiem ludzkim [SPKL 2016: 6].

Różnice dotyczą również obiektu, przedmiotu recenzji. Obok krytyki literackiej rozwija się w XX wieku polska krytyka kulturalna, przede wszystkim teatralna i filmowa, a także muzyczna. Ocena obejmuje wówczas inne aspekty dzieła, np. w przypadku twórczości teatralnej przedmiotem wypowiedzi krytycznej staje się reżyseria, scenografia, oprawa muzyczna, gra aktorska. W recenzjach filmowych celem jest nie tylko analiza dzieła filmowego, ale również kształtowanie wartości i koncepcji artystycznych. Współcześnie obiektem osądu jest często czyjeś działanie, wypowiedzi publiczne, a nawet kulinaria.

Czy takie szerokie ujęcie obiektu i związane z tym różne zadania krytyków mają uzasadnienie w definicji pojęcia? Termin *krytyka*, wywodzący się z gr. *kritikos* ‘rozsądzający’ [Brückner 1927: 274], przyswojony w polszczyźnie przez łacinę (łac. *criticus* – ‘osądzający’) oznacza ocenę i analizę czegoś lub kogoś z określonego punktu widzenia i dotyczyć może różnych obiektów oraz aspek-

² Uwagi te dotyczą głównie krytyki literackiej, części szerszego dyskursu krytycznego, dziś obejmującego również teksty publicystyczne, wypowiedzi publiczne, debaty. Początki dyskursu krytycznego łączone są jednak z oceną i interpretacją dzieł literackich, a także z formowaniem tradycji literackiej. Jak podkreślają autorzy hasła *krytyka literacka*, dzięki analizie tekstów i gatunków w aspekcie historycznym, można odtworzyć stan wiedzy krytycznoliterackiej, „odnoszącej się do kryteriów oceny dzieła i podstawowych narzędzi jego opisu oraz interpretacji (bohater, autor, czytelnik, pejzaż, styl, kompozycja, dydaktyzm, sztuka dla sztuki itd.)” [SPKL 2016 I: 5].

tów życia; początkowo wiązane z interpretacją dzieł innych autorów lub osądem negatywnym, współcześnie – z oceną działań rządu, premiera, wytworów sztuki kulinarnej, stąd terminy *krytyk działań rządu*, *krytyk kulinarny* [por. konteksty z *Wielkiego słownika języka polskiego*, red. P. Żmigrodzki; online].

Wcześniejsze uwagi, dotyczące złożoności dyskursu krytycznego, wielości obszarów, do których się odnosi, oraz zmieniających się ról aktorów zdarzenia (nadawcy – oceniającego dzieło i odbiorcy – czytelnika, widza), a także różne okoliczności i konteksty tworzenia prowadzą do wskazania przedmiotu artykułu: porównania znaczenia dwu terminów: *krytyk* i *recenzent*. Autorka, analizując definicje i konteksty użycia słów, szuka także odpowiedzi na pytania: czy są to pojęcia synonimiczne, jak ewoluje ich znaczenie w słownikach i w tekście, w jakich nowych kontekstach występują, czy zmiana obiektu recenzji wpływa na różnice w sposobie rozumienia słów. Materiał źródłowy stanowią definicje słownikowe wybrane ze źródeł leksykograficznych (dawnych i współczesnych) oraz użycia analizowanych leksemów, zebrane przede wszystkim w zasobach Narodowego Korpusu Języka Polskiego [NKJP].

Ewolucja znaczenia wyrazów: krytyk i recenzent

Termin *krytyk* jest internacjonalizmem wywodzącym się z gr. *kritikós* – sądzący, osądzający, fr. *critique*, niem. *Kritiker*, ang. *critic*, tworzącym rodzinę wyrazów ze słowami *krytyka*, *krytykować*, *krytyczny* [wsjp; online]. Jest to osoba oceniająca wartość wytworów ludzkiej działalności, przede wszystkim artystycznej. Leksem *krytyk* poświadczony jest już w najstarszych słownikach, np. w *Słowniku języka polskiego XVII i pierwszej połowy XVIII wieku* czy w słowniku M.A. Trotza³, stanowiącym dokument XVIII-wiecznego języka polskiego. Nie ma go natomiast w *Słowniku etymologicznym języka polskiego* A. Brücknera. Oto definicje z wybranych słowników ogólnych języka polskiego:

Słownik S.B. Lindego: *krytyk* – „roztrząsacz cudzej wartości, osobiwie pism cudzych” [Linde 1951: 515 (1859)]; *krytyczka* – ganielca; boh. hlaubak, ros. pieriesudczik; cyt. *ostrzy krytyka urząd, niech ten sądzi o drugich, który sam co robi; krytykować* – „roztrząsać wartość cudzą i stanowiąc o niej, czy to słusznie czy niesłusznie” [Linde 1951: 516]

SJP warsz.: *krytyk*, *krytykant* 1. „ten, co krytykuje, autor krytyki, recenzent”, 2. „ten, co gani” [Karłowicz, Kryński, Niedźwiedzki 1952 (1912): 588]; *krytyczka*

SJP: *krytyk* – 1. „osoba analizująca dzieła sztuki, literatury, utwory muzyczne, prace naukowe i oceniająca ich wartość” [Szober red. 1993: 1066]; *krytyczka* – „kobieta pisząca krytyki; kobieta krytyk” [Szober red. 1993: 1065]

³ W słowniku M.A. Trotza przywołane są dwa znaczenia słowa *krytyk*: „1) un critique, qui examine les auteurs, 2) un critiqueur, repreneur” [Trotz 1764: 660].

ISJP: **krytyk** 1. „ktoś, kto zajmuje się ocenianiem nowych książek, sztuk teatralnych, filmów, płyt, itp. i przedstawia swoje opinie w prasie, radiu lub telewizji” 2. „krytyk jakichś osób lub zjawisk to ktoś, kto je krytykuje” [Bańko red. 2000: 716]

SWO: **krytyk** 1. „osoba zajmująca się analizą i oceną dzieł literackich, filmowych, teatralnych itp.” 2. „człowiek krytykujący kogoś lub coś” [Bańko red. 2005: 701]

WSJP: 1. **krytyk działań rządu** – „osoba, która źle ocenia kogoś lub coś, wykazując czyjeś błędy lub braki”; 2. **krytyk literacki** – „osoba, która zajmuje się oceną utworów literackich, muzycznych, dzieł sztuki, przedstawień teatralnych oraz innych wytworów twórczego działania człowieka” [Żmigrodzki; online red.]

Analiza haseł prowadzi do trzech konstatacji: 1. krytyk jest przede wszystkim utożsamiany z kimś, kto ocenia wartość cudzych dzieł, głównie wytworów działalności artystycznej, 2. oznacza również osobę, która negatywnie ocenia, czyli krytykuje kogoś lub coś (por. *krytykant, ten, co gani*), 3. w najnowszym *Wielkim słowniku języka polskiego* (pierwszy etap prac rozpoczął się w 2007 roku) relacja między tym, który interpretuje i ocenia dzieła sztuki, a tym, który negatywnie ocenia czyjeś działania, zmienia się; to krytyk działań rządu zajmuje pierwsze miejsce, choć być może decyduje o tym kolejność alfabetyczna, a nie nowy kontekst użycia.

Istotną różnicą jest również to, że w nowszych słownikach brak hasła **krytyczka**, niewiele jest również poświadczeń nazwy żeńskiej w NKJP (14 w korpusie zrównoważonym na ponad 8 tys. użycie słowa *krytyk*). Feminativum pojawia się przede wszystkim w prasie (np. „Gazeta Wyborcza”, „Cosmopolitan”, „Polityka”, „Zeszyty Poetyckie”), w biogramach kobiet oraz w tekstach łączonych z nurtem feministycznym, np.:

Lucja Abalar

Psycholożka, poetka, krytyczka literacka [„Zeszyty Poetyckie”, 2010/10/23]

Iza Kowalczyk: właśnie pisze doktorat o polskiej sztuce lat 90. na UAM. Krytyczka, historyk sztuki, współzałożycielka feministycznej grupy „Konsola” [„Cosmopolitan”, 2000/4]

Obok mnie na projekcji siedzi znerwicowana krytyczka francuska; bez przerwy wierci się, poprawia włosy. Przypomina „grubą Paniusię” z opowiadania Salinger – tę, dla której grają aktorzy, żeby ją pocieszyć. [„Gazeta Wyborcza”, 1995/05/13]

Podkreślić należy, że wspólne i pierwotne znaczenie tego, kto dokonuje analizy i oceny dzieła, odkrywa dzieła znaczące, ważne i prawdziwe, a także ma wpływ na kształtowanie opinii i gustów estetycznych odbiorców dzieł literackich, teatralnych czy filmowych, współwystępuje ze znaczeniem: „tego, kto coś podważa, kwestionuje, ocenia negatywnie, przeciwnika czegoś” [Karwat 2006: 24]. Leksem *krytyk* według Mirosława Karwata ma więc dwa znaczenia: 1. oznacza osobę „profesjonalnie zajmującą się analizą wartości rozmaitych dzieł” [Karwat 2006: 24] oraz 2. przeciwnika czegoś lub kogoś. W dyskursie publicznym drugie znaczenie zyskuje coraz więcej kontekstów.

Kolejne analizowane słowo *recenzent* (niem. *Rezensent*, słow. *recenzent*) to nomina agentis od nazwy *recenzja*: ten, kto przygotowuje recenzję. Pojawia się w źródłach leksykograficznych później niż krytyk; brakuje jeszcze tego hasła w *Słowniku języka polskiego* S.B. Lindego (po raz pierwszy zdefiniowany jest w *Słowniku wileńskim*), chociaż w pracach naukowych i czasopismach z pierwszej połowy XIX wieku oraz pismach Adama Mickiewicza jest już poświadczony wyraz *recenzent*. Oto wybrane definicje:

SJP warsz.: recenzent – „ten co ocenia utwory teatralne, literackie, artystyczne, sprawozdawca krytyczny” [Karłowicz, Kryński, Niedźwiedzki 1952 (1912): 491]; podana jest forma *recenzentka*; nie ma czasownika *recenzować*

SJP: recenzent „autor recenzji”, recenzentka „autorka recenzji” [Szober red. 1993/III: 28]

ISJP: 1. „ktoś, kto prezentuje i ocenia sztuki teatralne, filmy, książki, itp. w prasie radiu lub telewizyj”; 2. „ktoś kto został powołany do wydania opinii, zwykle na piśmie, o jakimś projekcie, planie, pracy naukowej itp.” [Bańko red. 2000: 422]

SWO: „autor recenzji” [Bańko red. 2005: 1065]

WSJP: „autor tekstu prezentującego, oceniającego i opiniującego jakies dzieło (książkę, pracę naukową, film, utwór muzyczny, obraz, sztukę, występ itp.)” [wsjp Żmigrodzki red. online]

Porównując przytoczone definicje z eksplikacjami znaczenia wcześniejszego wyrazu, należy zaznaczyć, że słowa *krytyk* (w pierwszym znaczeniu) oraz *recenzent* mają te same wyjaśnienia i zakresy użycia. Funkcjonują więc w objaśnieniach hasła i w tekstach publicystycznych obok siebie takie wyrażenia, jak: *krytyk literacki, filmowy, teatralny, muzyczny* oraz *recenzent filmowy, teatralny, muzyczny, artystyczny*. Natomiast *recenzent* obok połączenia *recenzent dzieł artystycznych* zyskuje nowy kontekst *recenzent prac naukowych, grantów*. O ile w przypadku krytyka akcentowana była ocena działalności artystycznej człowieka, w przypadku recenzenta pojawiają się wyrażenia *recenzent książki, recenzent pracy dyplomowej, recenzent rozprawy habilitacyjnej, recenzent w przewodzie doktorskim, w przewodzie habilitacyjnym*⁴, czyli podkreślane jest wartościowanie działalności intelektualnej człowieka.

Nazwa żeńska *recenzentka* pojawia się w *Słowniku warszawskim* bez definicji, w słowniku ogólnym pod red. S. Szobera definiowana jest jako autorka recenzji, w nowszych źródłach leksykograficznych nie jest już umieszczana, a nawet podane są konteksty: spotkanie z *recenzentem, Anną Kowalską, znana recenzent, recenzent teatralna bardzo chwaliła grę aktorów* [wsjp online], w których o płci decydują wykładniki rodzaju przymiotnika i czasownika. Podobnie jak w przypadku nazwy

⁴ Połączenia te występują w pismach oraz pracach naukowych; w artykule są cytowane wyrażenia z obszernego wyjaśnienia hasła *recenzent* z *Wielkiego słownika języka polskiego* [wsjp, online].

krytyczka, recenzentka pojawia się częściej w tekstach prasowych (28 poświadczeń w NKJP), np. *najwybitniejsza, znana, wysłużona recenzentka, nasza recenzentka, monachijska recenzentka, recenzentka teatralna, plastyczna, recenzentka zauważyła, zaprezentowała, napisała*, np.:

Ekran przejmując tu funkcje klasycznej maski teatralnej, która w rozmaitych formach pokazuje się na scenie i na monitorach” tak o spektaklu „Akt-orka IV” pisała monachijska recenzentka, Sabine Adler [„Cosmopolitan” 1998/10]

Joanna Derkaczew, recenzentka teatralna „Gazety Wyborczej”, o nowej wersji „Dziadów”, przyrządzonej na potrzeby wrocławskiego Teatru Polskiego przez Pawła Demirskiego: „Z Mickiewiczowskiego dzieła pozostało tylko kilka postaci i motywów” [„Polityka” 2007/01/27]

Porównując definicje i najczęstsze połączenia, warto jeszcze zwrócić uwagę na następujące kwestie:

- krytyk analizuje i ocenia, interpretuje i wyznacza kierunki analiz; recenzent prezentuje, ocenia i przekonuje;
- już na początku XX wieku są dwa znaczenia słowa *krytyk*: 1. krytykuje, interpretuje oraz 2. gani; recenzent jest synonimem znaczenia pierwszego = sprawozdawca krytyczny;
- krytyk staje się nim poprzez rolę publicysty; podobnie jak recenzent dzieł filmowych, muzycznych (pierwsze znaczenie);
- w nowszych źródłach podkreśla się kategorię nowości – recenzent omawia nowe, aktualne dzieła i wytwory kultury,
- słowo *recenzent* zyskuje drugie znaczenie: recenzent prac naukowych, który staje się nim dzięki roli naukowca, mającego uprawnienia do oceny prac innych uczonych.

Czy krytyk i recenzent to pojęcia synonimiczne?

W słownikach, tekstach publicystycznych i naukowych znaleźć można zarówno konteksty, w których oba terminy są traktowane przez użytkowników języka jako synonimy, jak i wyrażenia różne, np.

Krytycy waszyngtońscy przyjęli premierę mało przychylnie. Recenzent „Washington Post” określił sztukę jako niewypał [„Gazeta Wyborcza” 1993/03/15; Krytyka krytyków]

Kiedy czytam recenzje o sobie, ciekaw jestem, co krytyk o mnie sądzi, a jednocześnie, co ja o nim sądzę [NKJP, Jak zostałem filmowcem]

krytyk filmowy, recenzent tygodnika „Polityka” – nota biograficzna

Różnice w rozumieniu obu analizowanych terminów (również w aspekcie historycznym) widać, gdy porówna się połączenia tworzące zestawienia w tekstach, np.:

Zajmowałem się literaturą polską jako poeta, krytyk i wykładowca, a jednak muszę przyznać, że wymyka mi się to, co nazwałbym jej najgłębszym sensem czy przeznaczeniem [NKJP]

Byli to młodzi literaci, na przykład najzdolniejszy z nich, krytyk Ludwik Fryde, który zginął podczas wojny [NKJP]

Nawet wśród sprawozdawców znajduje się postacie nic z reportażem sportowym nie mające wspólnego – jest znany muzykolog, recenzent filmowy, paru amerykańskich komentatorów politycznych [NKJP; „Gazeta Wyborcza”]

Robliczek Juliusz Ryszard [...] prawnik, dziennikarz, publicysta, działacz kultury, felietonista, reportażysta, recenzent literacki i teatralny, współpracownik radia [NKJP; biogram]

Analizując kolokacje wybrane z NKJP, podkreślić należy, że obok *krytyka* w ciągach współrzędnych łącznych pojawiają się rzeczowniki: *krytyk* i *pisarz*, *poeta*, *twórca*, *dramaturg*, *literaturoznawca*, *filmoznawca*, *eseista*, co oznacza, że działalność krytyczna wiąże się niejednokrotnie z działalnością artystyczną, a wielu krytyków jest jednocześnie twórcami, tłumaczami lub krytykami literatury. W połączeniach rzeczownika *recenzent* z innymi używane są słowa: *ekspert*, *promotor*, *krytyk*, *dziennikarz*, *publicysta*, *felietonista*, *czytelnik*, dzięki czemu podkreślone zostają kolejne istotne cechy i działania recenzenta: wytwory ich pracy są drukowane w czasopiśmie, przygotowują je publicyści i znawcy teatru, kina, teksty są szczegółowe, ale krótkie, ich styl przypomina styl felietonu, a rolą recenzenta jest ocena oraz nawiązanie więzi z odbiorcami, a także przekonanie do zapoznania się z dziełem. Dziś zadania recenzenta to informacja, wyjaśnienie, podpowiadanie oceny aktualnych dzieł i produktów⁵, co dobrze ilustruje następujący cytat:

Recenzent jest po to, aby zdać sprawę, odsłonić zasłonięte, odczytać zaszyfrowane, przemyśleć niepomysłane. Tak mniemam [„Zeszyty Poetyckie”, 2010/10: 23]

Wydaje się, że różnice w pojmowaniu omawianych słów podkreślane są również w kontekstach, w których pojawia się recenzent prac naukowych: ten, kto ocenia wytwór działalności intelektualnej to recenzent, krytyk interpretuje i waloryzuje dzieła literackie, np.:

zajmował się głównie literaturą niemieckojęzyczną, jako krytyk, recenzent i tłumacz (tłumaczył też z rosyjskiego) [NKJP].

Odmienność działań i ról podmiotów prac krytycznych podkreślają również uczeni. Michał Szulczewski odróżnia krytyków – autorów obszernych studiów zawierających rzetelne oceny i analizy wartościowych dzieł kultury, umieszczonych na tle innych twórców, kierunków, prądów, od recenzentów – autorów informują-

⁵ Analiza tekstów recenzji publikowanych w prasie prowadzi do wskazania trzech zasadniczych części: informacja, wartościowanie (chwalenie i krytykowanie), perswazja. Wyraźne różnice rysują się również między terminami: *krytyka*, *krytykowanie* i *recenzowanie* [Krauz 2018].

cych o nowych zjawiskach artystycznych, oceniających szczegółowo, ale krótko dokonania twórcze, kształtujących gusta opinii publicznej [Szulczewski 1976: 113]⁶.

Analizując kolejne konteksty z NKJP oraz składnię rzeczowników: krytyk/recenzent + *jaki, czego*, zauważyć trzeba dalsze precyzowanie znaczenia. Wspólne określenia dotyczą wskazania dziedziny, specjalizacji, np. *krytyk/recenzent – literacki, teatralny, muzyczny, filmowy*. Ale są różnice. Obok krytyka pojawiają się przymiotniki relacyjne: skąd czy charakterystyczne, np. *krytyk paryski, niemiecki, litewski, katolicki, marksistowski, krytyk sztuki*; natomiast recenzentowi towarzyszą przydawki odnoszone do publicystyki i polityki, np. *recenzent gazety, internetowy, polityczny, New York Times'a*. Wyraźnie wyróżnia się drugie znaczenie słowa *recenzent* łączone tylko z oceną prac naukowych: *wydawniczy, prac dyplomowych*.

Z kolei podkreśleniu relacji synonimicznej między omawianymi leksemami służą przydawki, dzięki którym określane są: wiek i doświadczenie opiniodawców (np. *młody, niestary, znany, początkujący, doświadczony*), wiedza i autorytet (np. *ważny, znakomity, wielki, ceniony, profesjonalny, kompetentny, merytoryczny, wybitny, wpływowy*), sposób pracy (np. *wnikliwy, rzetelny, sumienny, krytyczny, spokojny i rozważny, przewidujący*), pozytywne lub negatywne nastawienie do obiektu badań (np. *przyjazny, życzliwy, bezlitosny, złośliwy, surowy*).

Również działania krytyka i recenzenta są porównywalne. Dominują czasowniki asertywne wyrażające sądy: *twierdzi, przeczy, pyta, uważa, zauważa, dostrzega*; czasowniki ewaluatywne, służące wyrażeniu oceny: *chwali, gani, kpi, krytykuje*; performatywne: *zgadza się, potępia*; kreatywne: *pisze, formułuje wypowiedź, kreuje*; perswazyjne: *zachęca, przekonuje*. Tym, co zwraca uwagę, jest obecność słownictwa emocjonalnego i potocznego w kontekstach dotyczących oceny pracy recenzenta, np. *rozpędził się w swych uwagach, ciągnie swoją recenzję, dowcipnie wyznał, zjeżdża „Listy do miłości” od góry do dołu, musi znaleźć coś, do czego może się przyczepić*, podczas gdy krytyk z *zarliwością daje wyraz swoim lekturowym wyborom, wygłasza opinie, wyznacza rozpad idei, obwieszcza*. Jest to dowód, że ewoluują nie tylko pojęcia, ale także język i styl tekstów krytycznych.

Analiza znaczeń słów oraz połączeń wyrazowych nie pozwala na jednoznaczne ustalenie, czy krytyk i recenzent to synonimy, czy wyrazy różnoznacne. Podsta-

⁶ Działania twórcze krytyka i recenzenta starano się porównać już w połowie XIX wieku. Tak o recenzji pisał Jan Rymarkiewicz: „RECENZJA, czyli PRZEGLĄD, w tym tylko od KRYTYKI się różni, iż zdając niejako sprawę z ukazywania się jakiego dzieła, daje przegląd jego części i sposobu ich przedstawienia, nie wdając się w ścisły rozbiór jego składu ani w porównanie tegoż składu z wzorem” [*Nauka prozy, czyli stylistyka*, 1855; cyt. za SPKL 2016 II: 445]. W XIX wieku wprowadzono także podział na krytykę – „wypowiedź analityczno-oceniającą poważną, starannie uargumentowaną, głęboką, wyważoną i napisaną w poczuciu wagi społecznych zagadnień omawianego tematu” oraz recenzję – „od której oczekiwano głównie aktualności, niekiedy traktowaną jako dziennikarskie doniesienie” [tamże: 452].

wowe, ogólne znaczenie analizowanych leksemów, czyli określenie osoby, która korzystając z wypracowanych metod i narzędzi oraz wiedzy, podejmuje działania mające na celu ocenę wartości wytworu działalności artystycznej i intelektualnej człowieka, jest wspólne. *Krytyk* to termin starszy, mocno związany z oceną dzieła literackiego, późniejszy *recenzent*, utworzony od rzeczownika *recenzja*, zyskał dodatkowy odcień znaczeniowy: recenzent-ekspert, naukowiec, oceniający prace innych uczonych lub adeptów nauki. Autor tekstu krytycznego (podobnie jak recenzent) jest znany (zwykle szerszemu kręgowi odbiorców) i ceniony, a jego subiektywne oceny poparte są rzeczowymi argumentami⁷. Natomiast współczesny recenzent częściej korzysta z potocznych środków wyrazu, co „wiąże się z nastawieniem na zrozumiałość przekazu, jego naturalność i bliskość względem stosunkowo młodego odbiorcy, ułatwia też przekazywanie ocen. Ma również zapewne świadczyć o zaangażowaniu emocjonalnym (a więc szczerości) recenzenta” [Kaszewski 2015: 114].

Krytyk/recenzent a wiedza, profesjonalizm i obiektywność

Wiedza to najważniejszy składnik warsztatu osoby zajmującej się oceną wytworów ludzkiej działalności artystycznej i intelektualnej. Tylko ktoś, kto ma wiedzę, może ocenić wartość prezentowanego dzieła, popatrzeć na nie z punktu widzenia jego twórcy, uzasadnić trafność sformułowanych sądów. Krytyk-ekspert, interpretując dzieło, porównuje je do innych dzieł, osadza w kontekście społecznym, treściowym, historycznym, wiedza jest dla niego podstawową wartością⁸. Również recenzent powinien mieć kompetencje w zakresie oceny prac z danej dziedziny oraz kompetencje komunikowania tej oceny. Profesjonalizm bowiem to najważniejsza cecha zarówno autora szkiców krytycznych, jak i recenzenta, w tym recenzenta prac naukowych; powinien on być ekspertem w dziedzinie, której dotyczy oceniany tekst. Cechę tę podkreślają autorzy naukowego poradnika dla wszystkich zajmujących się recenzowaniem cudzych prac (z dziedziny psychologii, ale zaproponowane wskazówki mogą dotyczyć recenzowania wszelkich prac), pisząc: „Nade wszystko bądź profesjonalny. Bycie recenzentem jest okazją zarówno do własnego rozwoju, jak i do tego, by pomóc w rozwoju innym i przyczynić się do

⁷ Warto przywołać konstatacje G. Filip, która analizując teksty krytyczne, szczegółowo omawia różne sposoby argumentacji: argument z autorytetu, z porównania i przyzwolenia [Filip 2013: 122–229].

⁸ Dodać jednak należy, że dziś wspomina się o upadku autorytetów i coraz większym „kulcie amatora”. O krytyku amatorze pisze m.in. Bernadetta Darska, konstatując: „Nie byłoby nic złego w tym, że tzw. zwykły czytelnik dzieli się publicznie swoimi opiniami, gdyby nie fakt, że coraz częściej mają one większą wartość niż ocena krytyka” [Darska, Iwasiów, Madeyski, Maliszewski, Mizerkiewicz 2011: 9]. Krzysztof Uniłowski wskazuje przyczyny takiej zmiany: amator zna potrzeby odbiorców jako miłośnik literatury i sztuki, a czyni to za pomocą łatwo dostępnych blogów i portali internetowych [Uniłowski 2020: 128].

postępu w nauce. Korzystaj z tej okazji mądrze i zgodnie z zasadami etycznymi” [Gade, Constanza, Kaplan 2011: 117].

W tym miejscu należy zwrócić również uwagę na zmieniającą się rolę recenzenta, autora tekstu prezentującego, oceniającego i opiniującego jakieś dzieło (książkę, film, utwór muzyczny, obraz, sztukę, występ itp.) w czasopiśmie. Zdzisław Pietrasik proponuje nazywać go „autorem informacji oceniających” [Pietrasik 2000: 213]. Szczególnie recenzenci filmowi rezygnują bowiem z roli mistrza kształtującego poglądy innych, którego wiedza ujawnia się na różnym poziomie w procesie analizy (dawny termin *krytyk*), przyjmują rolę przewodnika, nauczyciela, polemisty [Kozłowska 2003: 288], kinomana, równorzędnego partnera do rozmowy z widzami⁹, co prowadzi do wniosku, że wspólnie z odbiorcą interpretuje dzieło.

Dzieje się tak dlatego, że inna jest rola recenzenta prac naukowych, którego można nazwać *recenzentem-ekspertem*. Abraham Tesser i Leonard Martin mówią o dwojakim nastawieniu autorów tekstów oceniających do recenzowania prac naukowych opisowych i empirycznych: krytycznym oraz generatywnym, i wydzielają dwie grupy recenzentów. Są to: recenzent „krytyk” lub „stróż”, skupieni na pilnowaniu, aby dzieła bez wartości nie zostały opublikowane [Tesser, Martin 2011: 3] oraz recenzent łagodny, który pisze przyjacielską recenzję. Według nich najlepsze jest połączenie obu nastawień do recenzowania. Recenzent, analizując i oceniając dzieło, powinien szukać pozytywnych, oryginalnych i wartościowych informacji (nastawienie generatywne) oraz wskazywać wady i niedostatki pracy (nastawienie krytyczne), co pozwoli wyeliminować słabości pracy [Krauz 2018: 113].

Działalność recenzenta zależy od tego, jaki typ prac recenzuje, a także jaką rolę przyjmuje. Recenzent-stróż standardów sprawdza jasność wywodu i szczegółowość opisu, wkład merytoryczny autora, odniesienie do wcześniejszych dokonań, trafność teorii i spójność jej wszystkich aspektów. *Wykrywa, precyzuje, uznaje, musi jasno stwierdzić*. Natomiast recenzent-nauczyciel daje wyczerpujące konstruktywne uwagi, sugeruje wniesienie poprawek, rekomenduje tekst. Wydaje się, że połączenie obu typów daje obraz idealnego recenzenta.

Ewolucja znaczenia omawianych pojęć powoduje, że pojawiają się nowe kategorie, będące nazwami nowych zawodów: *krytyk kulinarny* (poświadczone już w 1999 roku lub wcześniej), *recenzent kulinarny* (NKJP – 5 kontekstów), a nawet *ambasador kulinarny* (osoba, która oceniając restauracje, dużo podróżuje), np.

Jak twierdzi nasz redakcyjny recenzent kulinarny i redaktor rubryki Za stołem Piotr Adamczewski, bez Savarina nie należy w ogóle wybierać się do Francji [„Polityka” 2003/07/05]

⁹ Czasem sami recenzenci różnicują swoje role w procesie tworzenia recenzji. Szczegółowo role semantyczne pełnione przez recenzentów filmowych omawia Grażyna Filip, analizując recenzje filmowe i teatralne. Zygmunt Kałużyński chętnie przyjmuje status rozmówcy, widza, amatora kina, wieloletniego kinomana, stałego bywalca kina, natomiast S. Treugutt – krytyk teatralny – mniej różnicuje swoje role, będąc głównie krytykiem, sprawozdawcą teatralnym [por. Filip 2013: 58–75].

Swoje kubki smakowe ubezpieczył znany recenzent kulinarny Egon Ronay, zaś pewna trupa teatralna wykupiła polisę ubezpieczeniową na wypadek śmierci widza... ze śmiechu! [„Dziennik Polski” 1998/07/06]

Współczesne, szerokie znaczenie recenzowania powoduje, że w ocenie użytkowników języka każdy, kto wydaje opinię o czymś, np. o usługach czy towarze, jest recenzentem i recenzuje obiekt. Nowy kontekst użycia, decydujący o nowym odcieniu znaczeniowym, pojawia się także w tekstach reklamowych produktów wielu firm:

My recenzenci je testujemy [produkty firmy Rossman]

Od 5 kwietnia Rossman promuje odkrycia swoich recenzentek: bazę i rozświetlacz

Obejrzyj wideorecenzję i wybierz smartfon dla siebie – Orange

Podsumowanie

1. Termin *krytyk* ma dwa znaczenia. Wyraźnie oddzielone jest znaczenie pierwsze – osoby oceniającej wytwory działalności artystycznej człowieka (w tym znaczeniu recenzent jest synonimem), oraz drugie – osoby, która źle ocenia kogoś lub coś.
2. Jeżeli uwzględni się język i styl wypowiedzi krytycznych, wzbogacone zostaną role krytyka: krytyk profesjonalny – krytyk komentator.
3. Rozszerzył się kontekst użycia słowa *recenzent* i zmienił obiekt recenzowania: od znaczenia synonimicznego z terminem *krytyk literacki* do drugiego – ten, kto ocenia prace naukowe, oraz trzeciego – ten, kto ocenia produkty spożywcze – *recenzent kulinarny* (jeszcze nie jest notowane w słownikach).
4. Obecność przydawek wskazuje na bogactwo ról pełnionych przez recenzentów, np. recenzent intelektualista, recenzent ekspert, recenzent emocjonalny czy przyjmujący rolę widza.

Na koniec warto zastanowić się również, czy dziś ról dawnego krytyka i współczesnego recenzenta nie przejmują autorzy blogów o teatrze, filmie, książkach i czy nie powstaje nowy typ krytyka amatora, recenzenta blogera, a nawet recenzenta wideoblogera. Blogi prowadzą dziś teatrolodzy, twórcy teatru, ale także amatorzy, którzy chcą podzielić się swoimi zainteresowaniami i pasjami z innymi. Na przykład Bartłomiej Miernik (15 tys. odsłon miesięcznie), prowadzący blog Miernik Teatru, pisze: „pomijam spektakle, które nie wywołują we mnie żadnych emocji, piszę o tym, co mnie zirytowało albo zachwyciło”. Krytyka „nie umiera”, zmienia się tylko jej forma.

Świat jest dziś oceniany dzięki możliwościom mediów społecznościowych. Oceniane są już nie tylko produkty intelektualne, ale także komercyjne, a rolę krytyków i recenzentów przejmują celebryci lub osoby prywatne. Okazuje się bowiem, że

wideorecenzje produktów są skutecznym narzędziem *content marketingu*, ponieważ już nie krótki slogan reklamowy, a dłuższa, subiektywna wypowiedź o zaletach i wadach produktu oraz jego funkcjonalności cieszy się uznaniem internautów.

Bibliografia

- Czachur W., 2020, *Lingwistyka dyskursu jako integrujący program badawczy*, Oficyna Wydawnicza ATUT, Wrocław.
- Darska B., Iwasiów I., Madeyski J., Maliszewski K., Mizerkiewicz T., 2011, *Świadomość krytyki. Ankieta „Wielogłosu”*, „Wielogłos”, nr 1(9), s. 7–45.
- Eliot T.S., 1972, *Krytyk doskonały* [w:] tegoż, *Szkice krytyczne*, PIW, Warszawa.
- Filip G., 2013, *Mistrzowie gry na argumenty. Kalużyński, Treugutt, Bienkowski*, Wydawnictwo UR, Rzeszów.
- Gade P.A., Constanza D.P., Kaplan J.D., 2011, *Recenzowanie wniosków o finansowanie projektów badawczych* [w:] *Recenzowanie prac naukowych w psychologii*, red. R.J. Sternberg, tłum. T. Szustrowa, Wydawnictwo Paradygmat, Warszawa, s. 97–118.
- Karwat M., 2006, *O złośliwej dyskredytacji. Manipulowanie wizerunkiem przeciwnika*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Kaszewski K., 2015, *Recenzja gry komputerowej – między techniką a kulturą* [w:] *Gatunki mowy i ich ewolucja*, t. V: *Gatunek a granice*, red. D. Ostaszewska i J. Przyklenk, Wydawnictwo UŚ, Katowice, s. 107–117.
- Kozłowska E., 2003, *Recenzja jako forma podwójnego dialogu* [w:] *Praktyczna stylistyka nie tylko dla polonistów*, red. E. Bańkowska, E. Mikołajczuk, Książka i Wiedza, Warszawa, s. 287–318.
- Krauz M., 2018, *Kritik, Kritisieren vs. Rezensieren aus der Perspektive eines Sprachwissenschaftlers*, „Tekst i Dyskurs – Text und Diskurs” 2018, z. 11, s. 103–116.
- Pajewska E., 2009, *Frazeologia jako sposób wyrażania krytyki w polskiej prasie gospodarczej* [w:] *Język. Biznes. Media. Prace Komisji Językoznawczej Bydgoskiego Towarzystwa Naukowego*, t. XIX, red. A. Rypel, D. Jastrzębska-Golonka, Bydgoszcz.
- Pietrasik Z., 2000, *Język krytyki artystycznej* [w:] *Język w mediach masowych*, red. J. Bralczyk i K. Mosiołek-Kłosińska, Warszawa, s. 210–215.
- Szulczewski M., 1976, *Publicystyka. Problemy teorii i praktyki*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Tesser A., Martin L., 2011, *Recenzowanie prac empirycznych złożonych do czasopism* [w:] *Recenzowanie prac naukowych w psychologii*, red. R.J. Sternberg, tłum. T. Szustrowa, Wydawnictwo Paradygmat, Warszawa, s. 1–27.
- Uniłowski K., 2020, *Krytyka po literaturze*, „Wielogłos”, nr 1 (43), s. 117–138; WWW.ejournals.eu/Wielogłos [dostęp: 10.12.2021].
- Wojtak M., 2010, *Głosy z teraźniejszości. O języku współczesnej polskiej prasy*, Wydawnictwo WSPA, Lublin.

Słowniki

- Brückner A., 1927, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Nakład i własność Krakowskiej Spółki Wydawniczej, Kraków [pdf, dostęp 10.11.2021].
- ISJP 2000 – *Inny słownik języka polskiego*, red. M. Bańko, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

- Linde S.B., 1951, *Słownik języka polskiego*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
- SJP – Szober S. red. 2993, *Słownik języka polskiego*, t. I–III, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- SJP war. – Karłowicz J., Kryński A., Niedźwiedzki W., 1952 [1912], *Słownik języka polskiego*, PIW, Poznań.
- Słownik języka polskiego XVII i I. połowy XVIII wieku*, IJP PAN, Kraków 1996 [wersja elektroniczna: leksykografia.uw.edu.pl; dostęp: 10.12.2021].
- SPKL 2016 – *Słownik polskiej krytyki literackiej 1764–1918. Pojęcia – terminy – zjawiska – prze kroje*, red. J. Bachórz, G. Borkowska, T. Kostkiewiczowa, M. Rudkowska, M. Strzyżewski, Instytut Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk, Toruń–Warszawa.
- Trotz M.A., 1764, *Nowy dykcjonarz, to jest mownik polsko-niemiecko-francuski z przydatkiem przysłów potocznych, przestrog gramatycznych, lekarskich, matematycznych, fortyfikacyjnych, żeglaskich, łowczych i inszym naukom przyzwoitych wyrazów przez Michała Abrahama Trotza, warszawianina*, Lipsk, <https://www.dbc.wroc.pl/dlibra/publication/7823/edition/7138/content>; dostęp: 10.12.2021].
- WSWO – Bańko A. red., 2005, *Wielki słownik wyrazów obcych PWN*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- WSJP – *Wielki słownik języka polskiego PAN*, red. P. Żmigrodzki, online.

CRITIC AND / OR REVIEWER – THE EVOLUTION OF THE MEANING OF TERMS IN THE DICTIONARIES AND IN THE TEXT

Summary

The subject of the article is to discuss the evolution of the meaning of terms that are part of the critical discourse: critic and reviewer. The author, analyzing the lexicographic definitions from older and contemporary sources, and the use of the discussed lexemes, collected primarily in the resources of the National Corpus of the Polish Language, looks for answers to the questions of whether *critic* and *reviewer* are synonymous terms, how their meaning evolves in dictionaries and in the text, in which new contexts: whether the subject of the review changes, what characteristics the person evaluating someone or something has, and what actions are taken by critics and reviewers.

Key words: critical discourse, meaning, critic, reviewer